

BOEKZAAL

DER GELEERDE WERELD

358

200 JAAR VERENIGD KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

Noord en Zuid onder koning Willem I

Redactie Rik Vosters en Janneke Weijermars

Den Haag: Algemeen Nederlands Verbond en de Werkgroep Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, 2012. Geïllustreerd in kleur.

€ 5,- per deel.

De reeks omvat de volgende delen:

Marita Mathijssen en Janneke Weijermars, *De Bildungsroman van het Verenigd Koninkrijk.*

De ontwikkeling van Noord en Zuid in de literatuur. 84 p. ISBN 978-90-805255-0-4.

Els Witte, *De Belgische revolutionairen van 1830 en de constructie van de natiestaat.* 76 p.

ISBN 978-90-805255-6-6.

Remieg Aerts, *Het onverenigd Koninkrijk. Een beschouwing en een pleidooi.* 69 p.

ISBN 978-90-805255-8-0.

Guy Janssens en Rik Vosters, *Sur La Langue Nationale. Taal en taalpolitiek in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en het jonge België.* 81 p. ISBN 978-90-805255-9-7.

Eveline Koolhaas-Grosfeld en Anna Rademakers, *Een nieuw koninkrijk, een nieuwe kunst.*

Wens en werkelijkheid. 65 p. ISBN 978-94-91981-00-5.

Stijn van de Perre, *“Ter begunstiging van de volksvlucht”. Middelen, misverstanden en misbaar in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.* 77 p. ISBN 978-94-91981-02-9.

Joep Leerssen, *Dynastisch en burgerlijk historisme. Romantiek, Restauratie en de Nederlanden van 1814.* 45 p. ISBN 978-94-91981-03-6

Tom Verschaffel, *Lotsverbonden ontrouw. De wankelmoedige verhouding tussen Noord en Zuid.* 73 p. ISBN 978-94-91981-04-3.

Met deze achtdelige geschiedenis brengen het Algemeen Nederlands Verbond en de Werkgroep Verenigd Koninkrijk der Nederlanden de tweehonderdste verjaardag van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (vkn) onder de aandacht. De acht delen samen bieden een nieuwe kijk op de vereniging van Noord en Zuid tussen 1815 en

1830. Ze doen dit niet in één algemene synthese. In acht verschillende delen werpen in totaal elf verschillende auteurs elk vanuit hun specifieke expertise een blik op de geschiedenis van het koninkrijk. Ze behandelen diverse culturele, economische, politieke en sociale thema's uit de geschiedenis van het vkn, en roepen op tot historiografische reflectie over hoe deze periode tot dusver werd beschreven.

De collectie richt zich in de eerste plaats tot een breed publiek. Ze bundelt acht kleine boekjes, uitgegeven in zakformaat (16 cm op 13 cm), die doorgaans tussen de 60 tot 80 pagina's tellen. Alle delen zijn in een toegankelijke taal geschreven, en hebben tot doel de lezers nieuwe kennis bij te brengen over de vaak vergeten geschiedenis van het vkn. Voor mensen met een leesbeperking is van elk deel een audioversie op cd-rom voorzien, waarop de auteurs hun eigen teksten voorlezen. Deze teksten zijn steeds beknopt. Veel eerder dan een exhaustieve analyse te maken, reiken ze algemene inzichten aan, voortbouwend op recente historiografische ontwikkelingen. De teksten bevatten geen notenapparaat, maar aan het einde van elk deel worden leessuggesties meegegeven voor wie zich verder wil verdiepen.

Zes van de acht deelstudies historiseren de periode 1815-1830. Eén deelstudie blikt terug op wat aan deze periode voorafging. En één deelstudie bespreekt de tendensen in de geschiedschrijving over het vkn, reflecterend over hoe een nieuwe geschiedenis van het koninkrijk er zou kunnen uitzien. De volgorde waarin de delen werden uitgegeven lijkt eerder willekeurig, en komt enigszins onlogisch over. Zo wordt de lange voorgeschiedenis van het vkn pas in het achtste en laatste deel behandeld. De historiografische beschouwing gebeurt in deel drie. Delen één en twee brengen een analyse van respectievelijk de literaire ontwikkelingen in Noord en Zuid, en de revolutie of opstand van 1830. In delen vier, vijf, zes en zeven komen achtereenvolgens het taalbeleid, de economische ontwikkelingen, de artistieke productie en het burgerlijk historisme uit de periode 1815-1830 aan bod.

Wat de deelstudies wél verbindt, is dat ze alle acht stil staan bij de natievormende initiatieven van Willem I en de oorzaken die uiteindelijk bijdroegen tot het uiteenvallen van zijn koninkrijk. Een groot deel van de aandacht gaat hierbij naar de vraag hoe cultuur – en de Nederlandse taal in het bijzonder – de eenmaking bevorderde. In de eerste deelstudie tonen Marita Mathijssen en Janneke Weijermars aan dat Noord en Zuid inzake de Nederlandse letterkunde lang gescheiden paden bewandelden, en pas laat naar elkaar toegroeiden. Mathijssen en Weijermars gebruiken de metafoor van de 'Bildungsroman' om dit proces van naar elkaar toegroeien te beschrijven: bij de geboorte van het vkn verschilden de literaire tradities in Noord en Zuid danig, waardoor de Nederlandse letterkunde zoals het hoofdpersonage uit een Bildungsroman allerlei beproevingen moest doorstaan om in beide landsdelen met dezelfde stem te kunnen spreken. Pas rond 1825 ontstond een literaire infrastructuur van tijdschriften en genootschappen die het hele land bestreek, en waarin letterkundigen vanuit eenzelfde vooruitstrevende en romantisch georiënteerde kritiek een nieuw type literatuur bepleitten. In deze literatuur werd het nieuwe vaderland vaak bezongen; maar vooraleer ze haar bloei bereikte – en de Nederlandse letterkunde dus tot wasdom kwam – viel het rijk uiteen.

Onder de letterkundigen in Noord en Zuid heerste nochtans een sterk geloof in de verbindende kracht van de Nederlandse taal. Rik Vosters en Guy Janssens wijzen er in het vierde deel op dat de overheidsmaatregelen ter bevordering van de Nederlandse taal in de administratie, het gerecht en het onderwijs in het Zuiden op heel wat bijval konden rekenen bij letterkundigen. Het betrof zowel Vlaamse kostschoolhouders, taalliefhebbers en onderwijzers als uit het Noorden uitgeweken hoogleraren aan de nieuwe zuidelijke rijksuniversiteiten. Zij steunden de vernederlandsingspolitiek, die in de praktijk ook erg succesvol bleek. Vosters en Janssens verwijzen naar recent onderzoek dat laat zien dat zowat alle Vlaamse stadskanselarijen en gerechtshoven tegen 1823 het Nederlands als nieuwe bestuurstaal hanteerden. Daarnaast duiden ze er ook op dat Willem I heel wat middelen ter beschikking stelde om lessen Nederlands te introduceren in het Waalse openbare onderwijs. Vosters en Janssens ontcrachten zo het wijd verspreide beeld als zou de vernederlandsingspolitiek weinig zoden aan de dijk hebben gebracht. Volgens hen was het taalbeleid van Willem I zeer effectief en liet het zelfs meer ruimte voor de ontwikkeling van een eigen zuidelijke variant van het Nederlands dan doorgaans wordt aangenomen.

Op een iets bescheidenere schaal ondernam Willem I ook initiatieven om Noord en Zuid via de kunsten dichter bij elkaar te brengen. In het vijfde deel tonen Eveline Koolhaas-Grosfeld en Anna Rademakers aan dat Willem I een beleid uittekende om de uitwisseling van kunst tussen Noord en Zuid te bevorderen. De koning stoelde dit beleid op nieuwe kunsthistorische beschouwingen over de ontwikkeling van de Vlaamse en de Hollandse kunstscholen doorheen de geschiedenis. Na jaren van scheiding, zo luidde het, werden beide vermaarde kunstscholen eindelijk herenigd. Willem I maakte daarop middelen vrij voor allegorische voorstellingen van deze hereniging, maar ook om kunstenaars te stimuleren hun nieuw werk in de twee landsdelen tentoon te stellen. De koning koos ervoor om de actuele kunst te bevorderen. Toch is het opvallend dat zich net onder deze actuele kunst amper tot geen historieschilderkunst bevond. De cultuurpolitiek van de koning, zo merkt Joep Leerssen in het zevende deel op, bleek nauwelijks door het eigentijdse historisme te zijn geïnspireerd. Veeleer een pragmaticus en een kind van de Verlichting, deed Willem I enkel beroep op het historisch besef in constitutioneel-dynastieke aangelegenheden. Hij greep de kunsten niet aan om zijn nieuwe koninkrijk als de voortzetting van de oude Bourgondisch-Habsburgse Lage Landen voor te stellen. Zijn herdenkingspolitiek richtte zich hoofdzakelijk op het verheerlijken van de recente overwinning bij de slag van Waterloo. Wél verwees hij terug naar het herstel van oude landsgrenzen om bijvoorbeeld oude hertogelijke titels te beschermen of recente Franse landsindelingen teniet te doen.

Het streven naar unificatie was zeker niet in alle onderdelen van Willem I's beleid even zichtbaar aanwezig. Zo bleek een eenvormige fiscale politiek bijvoorbeeld niet altijd mogelijk. De geërfde belastingsystemen verschilden zozeer, dat elke eengemaakte heffing voor een van beide landsdelen problemen zou vergen. Daarbij kwam dat de elite in Noord en Zuid haar vermogen anders belegde. Terwijl de noordelijke elite gemakkelijk investeerde in staatsobligaties, waaronder ook buitenlandse fondsen, mobiliseerde

de zuidelijke elite haar kapitaal voornamelijk voor het verwerven van onroerend goed. Stijn Van de Perre toont in het zesde deel aan dat deze verschillende fiscale tradities, gekoppeld aan een stevig weg te werken overheidsschuld, de koning tot een creatief begrotingsbeleid noopten. Via het systeem van tienjarenbegrotingen slaagde Willem I er bovendien in om dit beleid aan de nodige overheidscontrole te onttrekken. Zo wist de koning een Amortisatiesyndicaat op te richten waarlangs hij op een weinig transparante wijze aan schuldbestrijding kon doen. Over een periode van vijftien jaar tijd lijkt deze schuldbestrijding vooral tot structurele overdrachten van Zuid naar Noord te hebben geleid. Ter compensatie besloot de koning wel om in de industriële ontwikkeling in het Zuiden te investeren door er moderne kredietfondsen op te richten en de bestaande transportnetwerken te vernieuwen. Beide initiatieven waren kenmerkend voor hoe Willem I zijn unificatie-opdracht op economisch vlak zag: het volstond voor hem om de zuidelijke industrie beter af te stemmen op de noordelijke (overzeese) handel.

Economische motieven speelden een cruciale rol bij het uiteenvallen van het rijk in 1830. Van de Perre merkt op dat het weinig transparante financiële beleid een van de belangrijkste grieven vormde in de petitiebeweging die in de jaren 1829-1830 op gang kwam. In deel 2 wijst Els Witte naar de tijdelijke conjuncturele inzinking van de economie die aan de revolutie vooraf ging. De prille economische bloei in het midden van de jaren 1820 had grote verwachtingen geschapen bij een grote groep hoogopgeleide jongeren afkomstig uit de lagere burgerij en de middenklasse. Net deze jongeren, zo toont Witte in haar groepsbiografie van de Belgische revolutionairen aan, bleken tot het uiterste bereid toen ze vaststelden dat hun sociale mobiliteit werd gefnuikt. Ze waren vaak Franstalig, wat hun kansen op een ambtelijke of bestuurlijke carrière niet bevorderde. Bovendien hadden ze goede contacten met Franse liberale bannelingen in Brussel, die hen nieuwe politieke theorieën en jakobijnse verzetsmethoden leerden kennen. Volgens Witte speelde deze groep tijdens de revolutie een veel toonaangevendere rol dan de clerus, die zijn economische en sociaal-culturele positie eveneens zag aangetast door het beleid van Willem I. Het engagement werd beloond met sociale mobiliteit. Wie tot de groep revolutionairen behoorde, had veel kans om na 1830 een blitzcarrière in het nieuwe staatsbestel te maken. Velen onder hen deden dit overigens voortreffelijk. Ze bleken getalenteerde natiebouwers die er beter in slaagden om in het nieuwe België een natiebeseft te ontwikkelen dan Willem I in zijn Verenigd Koninkrijk.

Vanuit een finalistisch standpunt is Willem I's eenmakingspolitiek niet geslaagd. Noord en Zuid vielen in 1830 uiteen. In delen drie en acht overschouwen Remieg Aerts en Tom Verschaffel ten slotte de geschiedenis van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden vanop grotere afstand. Is Willem I werkelijk mislukt in zijn opdracht om zijn koninkrijk tot een 'union intime et complète' om te vormen? Het antwoord op de vraag is, zoals zo vaak, genuanceerd. Tom Verschaffel laat zien dat de koning niet zomaar van een wit blad kon vertrekken wanneer hij beide landsdelen in 1815 onder zijn gezag kreeg. Noord en Zuid hadden een voorgeschiedenis die sinds 1585 veeleer via gescheiden wegen was verlopen. Deze scheiding had politiek, cultureel en mentaal op beide bevolkingsdelen ingewerkt. Ze veroorzaakte een scheiding in de geesten, vaak af te lezen aan

een gebrek aan wederzijdse belangstelling, die de koning niet gewoon naast zich neer kon leggen. Hij kon bijvoorbeeld niet probleemloos teruggrijpen naar een geromantiseerd verhaal van Bourgondische eenheid, omdat de jaren van scheiding die op deze eenheid volgden de culturele identiteiten in Noord en Zuid anders hadden bepaald.

362

Terwijl Verschaffel benadrukt dat de literatuur de moeilijkheid om Noord en Zuid cultureel te (her)verenigen te weinig in rekenschap brengt, wijst Remieg Aerts nog op een ander probleem. 'Failed states' ondergaan het droevige lot dat ze tweemaal mislukken: een eerste maal wanneer ze uiteenvallen en een tweede maal in de historiografie die achteraf tot stand komt. Zo is het ook met het vkn. Al te vaak is de geschiedenis van het koninkrijk als een periode in overgang naar een nieuw staatsverband beschreven. Voor Belgische historici gold het vkn als een voorspel of een prikkel ter voorbereiding op de 'échte' onafhankelijkheid. Nederlandse historici hebben de periode dan weer als een vreemdsoortig intermezzo beschouwd, die de 'normale' geschiedenis die in 1813 haar loop leek te hernemen tijdelijk, tot in 1839, onderbrak. Om aan dergelijke en andere finalistische geschiedinterpretaties te ontkomen, houdt Aerts in het derde deel een pleidooi voor een possibilistische geschiedenis. Hij roept op voor een meer historiserende blik, waarbij de historicus zich tracht te verplaatsen in de periode zelf om vervolgens te onderzoeken wat in elke situatie mogelijk was. Voor de analyse van Willem I's unificatiebeleid suggereert Aerts gebruik te maken van het uit de sociale wetenschappen afkomstige concept 'pedafhankelijkheid': de historicus moet indachtig zijn dat elke institutionele beslissing de verdere beleidskoers in een bepaalde richting stuurt, en zo op haar beurt mogelijke alternatieve ontwikkelingen inperkt.

Aerts' historiografische beschouwing had beter tot zijn recht gekomen als eerste inleidend deel. Toch stemt het positief dat alle auteurs van de andere delen onafhankelijk van elkaar gehoor lijken te hebben gegeven aan Aerts' oproep. De achtdelige reeks vormt een uitstekende aanzet voor een possibilistische geschiedenis van het vkn. Ze brengt recente historiografische inzichten samen, durft oude interpretatiekaders in vraag te stellen, en werpt door breed te historiseren een nieuw licht op zowel het beleid van Willem I als op de scheiding in 1830. Door haar focus op culturele en sociaaleconomische onderwerpen, vertoont de reeks nog blinde vlekken (bijvoorbeeld religie, wetenschap, justitie, dagelijkse omgang, etcetera). Ze brengt geen totaalgeschiedenis, maar kan wél als de perfecte 'outline' voor zo een nog te schrijven geschiedenis doorgaan. De auteur hiervan kan zich dan beroepen op de verdere adviezen die Aerts voor een possibilistische geschiedenis van het vkn meegeeft: een geschiedenis los van nationale verklaringsmodellen, die het koninkrijk als een restauratiemonarchie beschouwt die géén uitzonderingspositie in Europa bekleedde, mét aandacht voor regionale dynamieken, bestuurlijke ontwikkelingen over een 'longue durée' én de vraag hoe de 'civil society' zich organiseerde. De juiste toon is alvast gezet. Laat ons hopen dat de nieuwe geschiedschrijving veel navolging krijgt.

Matthias Meirlaen

AUGUST VON BONSTETTEN*Een Zwitsers militair schetst 's-Hertogenbosch 1815-1824*

Jac. Biemans

Nijmegen: Vantilt, 2016. 244 p. rijk geïllustreerd in kleur.

ISBN 978-94-6004-2454

€ 29,50

De Zwitserse beroepsmilitair August von Bonstetten (1796-1879) hield nagenoeg zijn hele leven een dagboek bij. Hij begon hiermee in 1815, nadat zijn regiment, net als drie andere Zwitserse korpsen, in 1814 door Nederland was ingehuurd om het leger alhier te versterken. Deze vier Zwitserse regimenten bleven tot 1829 in Nederlandse dienst. Het regiment van Von Bonstetten hield garnizoen te 's-Hertogenbosch, waar hij tot in 1824 verbleef. De dagboeken van Von Bonstetten zijn nu gedeeltelijk uitgegeven. Hoewel laatstgenoemde daarna nog wel met zijn regiment in het Verenigd Koninkrijk verbleef, eerst in Breda en vervolgens in Antwerpen, heeft deze uitgave alleen betrekking op zijn tijd in Den Bosch. Maar de tien getranscribeerde jaren beslaan alleen al 1700 bladzijden, die ongeveer een gelijk aantal pagina's aan uitgetypte transcriptie opleverden, met in totaal ruim 350.000 woorden. Hieruit is een selectie gemaakt van 50.000 woorden, waarbij is gekozen voor de beschrijvingen van 'de alledaagse verplichtingen en beslommingen van een Zwitsers militair in een vreemde Nederlandse garnizoensplaats'. Deze omschrijving is misschien wat ongelukkig, want waarom zou je zoveel moeite doen voor een uitgave over een saai leven van een militair. Bovendien is wel bekend dat het soldatenleven in vreedstijd niet erg spannend was. Maar een tweede aandachtspunt vormen 'zaken die juist het alledaagse overstijgen en opvallen'. Welke gebeurtenissen hieronder vallen is bepaald door de samensteller, die zich er uiteraard van bewust is dat dit arbitrair is. Hoewel een selectie uit de dagboeken goed kan worden verdedigd, is het jammer dat deze beperkt is gebleven tot Den Bosch. De samensteller geeft namelijk zelf aan dat de militairen graag overgeplaatst wilden worden naar Antwerpen omdat zij het in Den Bosch te saai vonden. In Antwerpen ontwikkelde Von Bonstetten zich later voorts ook verder tot kunstenaar. Want behalve met het bijhouden van dagboeken hield hij zich als amateur-kunstenaar ook bezig met voornamelijk tekenen. Er zijn iets meer dan honderd werken van hem bekend.

De dagboekfragmenten worden voorafgegaan door een inleiding, een hoofdstuk over Von Bonstettens regiment in garnizoen te Den Bosch en een hoofdstuk over de dagboekschrijver zelf. In wat inleiding heet maar in feite een hoofdstuk is - een echte inleiding ontbreekt - wordt de inhuur van de vier Zwitserse regimenten in de context geplaatst, maar hierbinnen wordt aan de inhuur van buitenlandse troepen in de Nederlandse Republiek door de eeuwen heen, wat op grote schaal gebeurde, slechts een alinea van krap vijftien regels gewijd. Over de inhuur van Zwitsers staat in dit gedeelte slechts

een zin. Dit terwijl de samensteller stelt dat de Republiek een van de belangrijkste afnemers was van Zwitserse troepen, wat overigens niet kan worden gestaafd. Over deze context lezen we dus niets. Dit is niet in de laatste plaats jammer omdat er veel Zwitserse militaire geslachten en families waren en verbanden bestaan tussen Zwitserse militairen die dienden in de Nederlandse Republiek en het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. En wat te denken van het feit dat de Nederlandse Waterlooheld Jean-Victor de Constant Rebecque vóór en bij het uitbreken van de Franse Revolutie diende bij de Zwitserse Garde van de Franse koning. Laatstgenoemde wordt nota bene in een ander kader in een van de hoofdstukken genoemd, terwijl zijn zoon in het dagboek staat vermeld, maar niets over hun Zwitserse roots. Ook ontbreekt hier informatie over de befaamde Zwitserse militaire traditie in het algemeen. De samensteller eindigt de inleiding met de mededeling dat na de opheffing van de vier Zwitserse regimenten in Nederlandse dienst ruim 1700 militairen plotseling 'werkloos' waren en weet dan interessant genoeg te vertellen dat zij in dienst traden van nationale en koloniale eenheden. Dit was niet ongebruikelijk, maar daarover zou je meer weer willen weten. Kortom, de 'inleiding' stelt teleur.

In het zeer korte hoofdstuk over het regiment in garnizoen te Den Bosch was het interessant geweest ook iets te lezen over buitenlandse troepen die verbleven in deze belangrijke vestingstad door de eeuwen heen. Het beste hoofdstuk is dat over Von Bonstetten zelf, want hij is overigens wel een interessante man, zeker als militair. Zo was hij zeer belezen, maar helaas is niet getracht te achterhalen wat hij precies las; annotaties bij de leesnotities in het dagboek ontbreken. De opmerking van de samensteller 'met name de bibliotheek van het regiment werd geprezen' is eveneens veel belovend, maar verder wordt hierover helaas niets gezegd. Intrigerend in dit hoofdstuk is wel de informatie over Von Bonstettens kennismaking met de befaamde Belgische lithograaf Jean-Baptiste Madou, die kort voor de opheffing van het regiment de opdracht kreeg om ruim zeventig officieren, waaronder die van een van de andere regimenten, te portretteren. Deze serie gelithografeerde portretten heeft ook een prachtig gelithografeerd titelblad met de titel 'Souvenir'. Een souvenir ter herinnering aan de diensttijd is in deze vorm waarschijnlijk uniek.

De dagboekfragmenten zijn op zichzelf zeer waardevol. Het is zeer verdienstelijk dat dit alles bij elkaar is gebracht en dat al die tekst is getranscribeerd uit het Duitse Kurtschrift, waarvoor overigens dr. Hildegard Gartner-Schlee en lic. phil. Katharina Eder Matt tekenen, waaraan zij vier jaar hebben gewerkt. De ruim vijf pagina's explicatieve noten bij het dagboek zijn wat mager. Een index bij dit type boek is natuurlijk een must en die ontbreekt dan ook niet. Daarin zie je bijvoorbeeld in een oogopslag dat de Slag bij Waterloo in het leven van Von Bonstetten nog vaak voorbij kwam. Zo schreef hij op maandag 3 november 1817 'het panorama van de slag bij Waterloo' te hebben bekeken. Dan vraag je je natuurlijk af: welk panorama? Dit moet het bekende panorama zijn geweest van Evert Maaskamp en deze passage rechtvaardigt net als veel andere een annotatie.

Het wordt niet helemaal duidelijk voor wie het boek is bedoeld. Dit wordt wel gezegd (p. 38), het zou gaan om een 'beredeneerd publieksboek', maar hoewel zelfs wordt uitge-

legd wat een officier is, is het geheel niet echt voor een groot publiek. Voor de traditionele doelgroepen valt het echter wat tegen. Aan de uitvoering ligt het verder niet, die is fraai. De uitgave is in fullcolour geïllustreerd met de werken van Von Bonstetten en andere mooie relevante afbeeldingen.

Louis Ph. Sloos

VERSTRENGELING VAN TRADITIE EN VERNIEUWING, 1885-1905

Kunstkritiek in Nederland tijdens het fin de siècle

Lieske Tibbe

Rotterdam: NAIo10 Uitgevers, 2014. 303 p. geïllustreerd

ISBN 978-94-6208-132-1

€ 34,50

365

De mooie reeks over de twintigste-eeuwse kunstkritiek van uitgeverij NAIo10 *Kunstkritiek in Nederland 1885-2015* behandelt behalve een stukje eenentwintigste-eeuwse kunstkritiek ook een staartje late negentiende eeuw, om te verklaren waar de kunstkritiek in de twintigste eeuw vandaan komt. De keuze voor de periode 1885-2015 van de serie, wordt goed verantwoord in de inleiding van de redactie, Peter de Ruiter en Jonneke Jobse, die voor alle elf delen geldt. Het is wel jammer dat niet ook de eerdere negentiende eeuw wordt behandeld, want dan zou er een volledige reeks bronnen bij elkaar beschikbaar zijn over de ganse kunstkritiek tot heden. Kunstkritiek, gedefinieerd door de redactie als 'een reactie op of reflectie over eigentijdse kunst' in de pers en 'de formulering van een visie op het nieuwe of het opnieuw wegen van het reeds bekende' (p. 7) is immers in Nederland begonnen rond 1800 toen regelmatig eigentijdse kunst werd geëxposeerd en openbaar werd voor een groot publiek. Wellicht is het een idee voor redactie en uitgever om de periode tot 1885 ook nog te bestrijken, met een twaalfde deel?

Het voorliggende boek over de periode 1885-1905 bestaat, zoals alle delen in de reeks, uit een inleiding op het onderwerp waarin tevens de keuze van de daarna opgenomen (veertig) bronnen uit dagbladen en tijdschriften wordt gemotiveerd. Handig is dat in de tekst van de inleiding rode cijfers naar relevante bronnen in het tweede deel van het boek verwijzen. Elke bron wordt vooraf gegaan door een kleine inleiding om de criticus te plaatsen en de periodiek waarin de kritiek verscheen te typeren. Op die manier worden de randvoorwaarden en de context verklaard. Soms zijn er verschillende kritieken over hetzelfde onderwerp, vanuit ander perspectief. Uitgebreide informatie over de behandelde critici is in een gedeelte met biografieën te vinden.

Lieske Tibbe, die is gepokt en gemazeld als onderzoekster van de negentiende- en twintigste-eeuwse kunstgeschiedenis, maakt zorgvuldige en interessante keuzes, geba-

seerd op haar grote kennis van de periode en van de materie. De keuze uit het overvloedig voorhanden materiaal is niet alleen gemaakt op grond van wat in de tijd zelf speelde en relevant was, maar ook met het oog op het kunsthistorisch referentiekader van de lezer van vandaag. Zo is een aantal voor ons nu grote namen als Der Kinderen, Toorop, Thorn Prikker, Mauve, Matthijs Maris, Jozef Israëls en vooral (verschillende malen) Van Gogh vertegenwoordigd. Typisch negentiende-eeuwse verschijnselen als rondreizende panorama's en het fenomeen van het Amsterdamse panoramagebouw komen aan de orde en er zijn besprekingen van tentoonstellingen van diverse aard: van eenmans-tentoonstellingen en tentoonstellingen bij kunstgenootschappen tot en met internationale tentoonstellingen waar de vraag wordt gesteld hoe de Nederlandse kunst zich verhoudt tot buitenlandse kunst. Het gaat over kunstplaten, over socialistische propaganda prenten, over de Nederlandsche Etsclub, over het concept gemeenschapskunst, wandschilderingen, de decoratie van de dan net nieuwe Beurs in Amsterdam, religieuze kunst, over de nieuwe kunstrichtingen neo-impressionisme en symbolisme en de kunst van Les XX. Een brede variatie is er aan onderwerpen en ontwikkelingen, waar in de tijd zelf op heel uiteenlopende wijzen op werd gereageerd, naar gelang de periodiek waarin de kritiek verscheen en de kunstopvatting of politieke gezindheid van de criticus in kwestie. Dit maakt het interessant dat sommige onderwerpen van verschillende kanten worden belicht. Zo reageren twee critici totaal verschillend op propagandaprenten van de hand van Richard Roland Holst uit 1899. Frank van der Goes houdt een vlammend betoog over het belang van socialistische kunst en wijdt één regel aan de prent, M. J. Harverman daarentegen, zelf graficus, behandelt op een gedegen manier de artistieke aspecten van de prent.

Tibbes boek heeft een uitgekende compositie. De auteur opent de reeks bronnen met een vermakelijke ironische opmerking van Alberdingk Thijm over voorstellingen van aardappeleters, in de eerste opgenomen kritiek uit 1884. Hij neemt de weinig verwijfde, soms wel erg simpele onderwerpskeuze van de kunst van zijn tijd op de hak: 'mijne vervelingsbetuiging bij het overvoerd worden met schilderijen, voorstellende "minvermogenenden", en speciaal met dezer aardappelenbewerking en verbruik.' (p. 61) En zij komt hier op terug met de laatste opgenomen kritiek door Marie de Roode-Heijermans uit 1905 over Van Goghs *Aardappeleters*: 'In de "aardappeleters" heeft bij den schilder *de arbeider* de aandacht gevraagd, er zit het *ambacht* in, het ploeteren, het zware, vuile werken op het veld en daarom is het belangwekkend!' (p. 265).

In de korte periode van 1885-1905, slechts twintig jaar, gebeurt veel, in de kunst en in de kritiek - en dat in wederzijdse beïnvloeding. Het belangrijkste is wel een omslag die weerspiegeld wordt in de kernbegrippen in de titel van het voorliggende boek: traditie en vernieuwing. In de andere NAI10-boeken over kunstkritiek gaat het steeds om vernieuwende kunst en hoe de kunstkritiek een rol speelde bij het ontdekken en stimuleren van het nieuwe. Maar het idee dat kunstenaars vernieuwend moeten zijn is nog helemaal niet zo oud. In de negentiende eeuw spelen de begrippen vernieuwing en vooruitgang geen rol. Integendeel, kunst was juist consoliderend, tegen vernieuwing; letterlijk antirevolutionair. Dit ideaal van consensus, humaniteit en onpartijdigheid kantelt

tegen het einde van de eeuw. Voortzetting van de traditie wordt vanaf ongeveer 1885 geleidelijk als minder vanzelfsprekend gezien en een nieuwe zienswijze wordt omarmd – althans door sommigen. Andere kunstenaars en critici bleven op de traditionele paden, hetgeen te maken heeft met de bovengenoemde context van critici en hun kritieken: het tijdschrift of de krant waarvoor de kritiek geschreven werd, het segment van het publiek dat er mee bediend werd en de persoonlijke kunst- en kritiekopvatting van de criticus.

Een avant-garde in Amsterdam van een informele groep jonge kunstenaars, literatoren en journalisten, die elkaar trof in cafés, wilde iets nieuws, iets anders dan de ‘onbevoegde’ Nederlandse kunstkritiek tot stand bracht, want: ‘Op weinig uitzonderingen na spreekt zij een zuiver dilettanten-oordeel uit, gekruid met een handjevol technisch klinkende uitdrukkingen’, aldus Jan Veth in *De Nieuwe Gids* van 1885-86 (p. 32). Deze avant-garde groepeerde zich rond het tijdschrift *De Nieuwe Gids*, waarin soms bot en ongenueanceerd tegen de eerdere generatie gefulmineerd werd in een zelf geconstrueerd generatieconflict. De gebeten honden waren vooral de erudiete katholieke veelschrijver Alberdingk Thijm, met zijn geheel eigen kunsttheorie en de liberale eveneens erudiete Carel Vosmaer.

De auteurs en critici van *De Nieuwe Gids* stelden niet meer het onderwerp centraal, maar de subjectieve ervaring van een kunstwerk: de stemming, de aandoening. De uitvoerig beleden subjectiviteit van kunstenaar en criticus betekende een breuk met de objectieve en onpartijdige kritiek van tevoren. Daarbij was arrogantie ten opzichte van het publiek opvallend. Het ging om een uitwisseling onderling tussen beeldend kunstenaars en schrijvers en critici: kunst om de kunst en kritiek om de kritiek. Men wilde niet voor het publiek buigen en het helpen met het vormen van een kunstoordeel door kunstwerken te beschrijven en uit te leggen. Al was het aantal abonnees op *De Nieuwe Gids* klein (274), toch had het blad, omdat daar het gedachtegoed van de heersende generatie kunstenaars, literatoren en schrijvers over kunst geconcentreerd was, een grote invloed. De bepalende richting in de kritiek werd het op een persoonlijke wijze onder woorden brengen van wat de kunstenaar had gevoeld.

1892 noemt Tibbe een beslissend jaar voor de nieuwe kunstkritiek, vanwege belangrijke veranderingen in de kunst: er waren nu gemeenschapskunst, symbolisme, neo-impressionisme, de aparte gevallen Toorop en Van Gogh, als onderwerpen voor de kunstkritiek. Zo vereiste het nieuwe genre gemeenschapskunst bijvoorbeeld een andere benadering dan de boven geschetste aanpak van de *De Nieuwe Gids*-schrijvers. Met het omschrijven van stemming of aandoening kon deze kunst niet behandeld worden, het was noodzakelijk toch minstens de idee er achter uit te leggen. Voor andere nieuwe stromingen gold dit evenzeer.

Er waren nog steeds critici die een andere benadering hadden en zeker bleef de subjectiviteit van kunstenaar en criticus een gegeven, maar niet altijd zo heel rigide. Men bleef nadenken over hoe de ideale criticus moest zijn. (vgl. p. 21) Veranderingen in het vak en bij de beoefenaren riepen deze vraag op. Veranderingen waren er door de mogelijkheden van grotere oplagen van de pers en van diverse reproductietechnieken, ook

de fotografie, hetgeen het schrijven over kunst anders maakte. En: voor het eerst trad een aantal vrouwelijke kunstcritici naar voren, zoals Etha Fles, G.H. Marius, Ellis Rogge, Maria Viola. Ook werd in de periode die het boek van Tibbe beslaat, de Nederlandsche Journalistenkring opgericht (1883). Al die ontwikkelingen leidden tot nadenken over het vak van criticus. Maar de vraag hoe kritiek en criticus moeten zijn wordt ook in de twintigste en eenentwintigste eeuw steeds weer gesteld en bediscussieerd.

Annemiek Ouwerkerk